

Suburbane bewoning in de pre-industriële periode

CASUS Tineke Van de Walle

De wereldbevolking zal tegen het midden van de eenentwintigste eeuw stijgen tot 9,5 miljard, zo is de verwachting. Meer dan 60 procent van deze mensen zal terechtkomen in metropool-regio's en meer bepaald in de buitenwijken van grote steden. 'Suburbanisatie' is de laatste jaren dan ook een veelbesproken thema in het onderzoek van geografen en sociologen en in de debatten van beleidsmakers en experts inzake leefbaarheid.

Deze groeiende aandacht voor de hedendaagse buitenwijk, als een integraal deel van het stedelijke patroon, betekende echter niet dat ook het aantal studies naar de pre-industriële stadsrand spectaculair steeg. Nochtans is suburbanisatie niet uitsluitend een modern, Westers fenomeen. Ook in het verleden – voor de opkomst van het moderne transport en de stoommachine – bezaten vele steden wijken extra muros. Al in 3000 v. Chr. bestonden clusters van huizen, boerderijen, stallen en tuinen buiten de stadsmuren van steden in het Midden-Oosten. Marco Polo schreef in de dertiende eeuw over Dadu, voorloper van het huidige Peking: "er is een buitenwijk buiten elke stadspoort, waarvan er twaalf zijn in totaal, en deze wijken zijn zo groot dat ze zelfs meer inwoners huisvesten dan de stad zelf". De historische gelaagdheid en heterogeniteit van deze perifere gebieden is echter te vaak onderbelicht gebleven.

'Suburbanisatie' is de laatste jaren een veelbesproken thema

Hiaten in het onderzoek...

Historisch onderzoek naar de pre-industriële stadsrand bleef in het verleden te vaak beperkt tot descriptieve studies. De weinige studies die bestaan over de historische achtergrond van buitenwijken zijn voornamelijk gericht op juridische

aspecten. Daarnaast wordt er ook naar deze perifere gebieden verwezen in de beschrijvingen van de topografische ontwikkelingen van een specifieke stad.

Waar eindigt de stad en begint het platteland?

Het gebrek aan een uitvoerige sociale, economische en culturele analyse heeft er toe geleid dat de opvatting van de pre-industriële stad als "een geheel van concentrische cirkels waarbij de laagste sociale groepen zich vestigen in de perifere gebieden" – een concept ontwikkeld door Gideon Sjoberg in 1960 – nog steeds heersend is. Deze buitenwijken zouden in de middeleeuwse en vroegmoderne periode dan ook de ideale locatie zijn geweest voor moraal verlagende activiteiten zoals prostitutie en geweld, de plaats waar zieken werden ondergebracht in leprozenhuisjes en waar steevast de galg was opgesteld. Kortom, marginaliteit zou in de pre-industriële periode vooral naar de buitenwijken van de stad zijn verdreven. Tegenstrijdig hiermee is echter de bevinding dat de gegoede stedeling net in de onmiddellijke omgeving van de stad zijn 'hoven van plaisantie' en kasteeldomeinen optrok. Deze paradox leidt tot de vraag welke activiteiten zich in deze perifere gebieden voltrokken en welk sociaaleconomisch profiel haar inwoners bezaten.

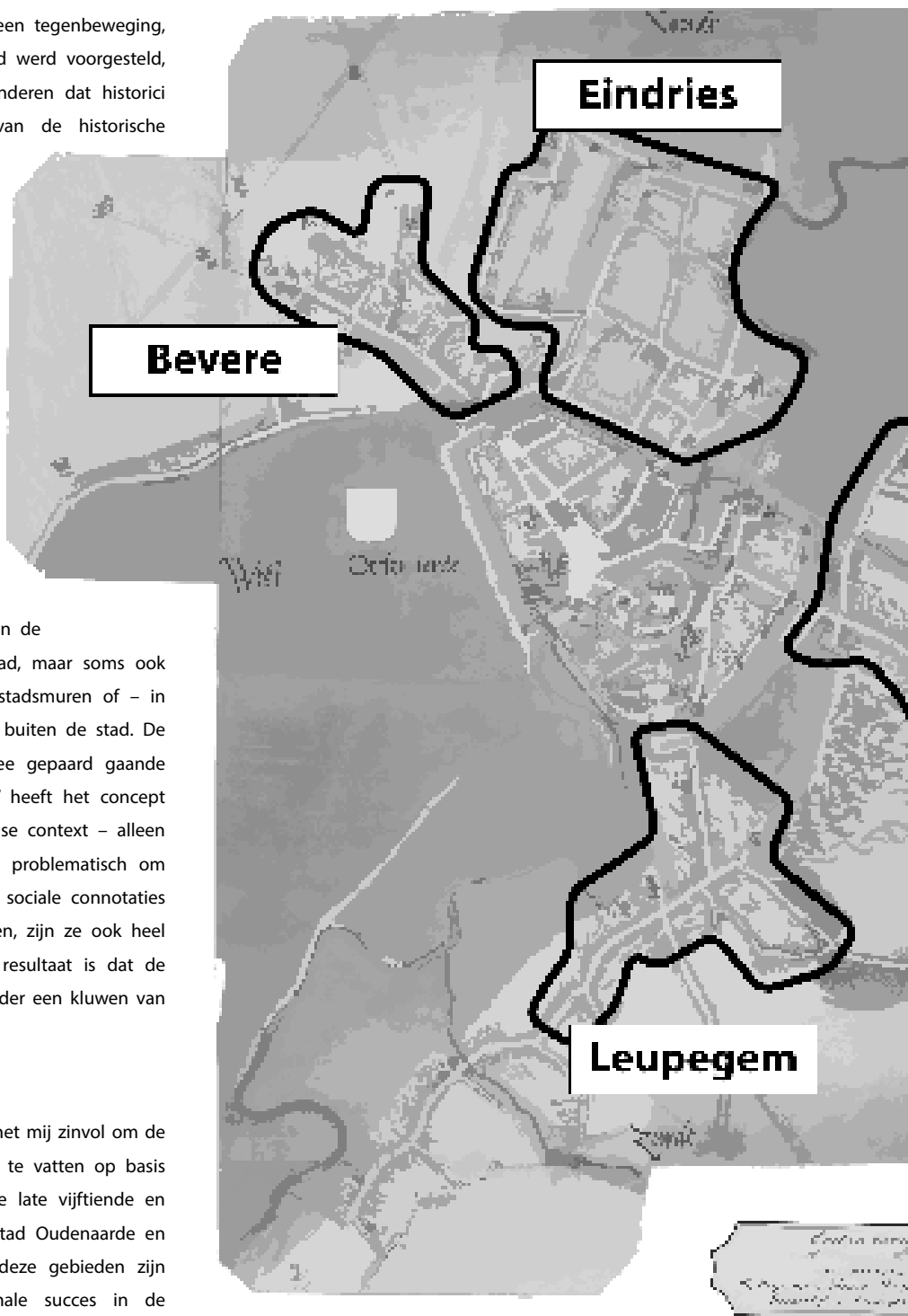
Meerdere factoren liggen aan de basis van deze enge benadering van de premoderne voorstad, maar een eerste probleem ligt alvast in de historische onderzoekstraditie zelf. De strakke tweedeling tussen stads- en plattelandsgeschiedenis heeft er namelijk voor gezorgd dat de overgangszone tussen de stad en het platteland nauwelijks werd onderzocht en dit ongeacht de onderzochte historische periode. Stadshistorici waren (en zijn) immers voornamelijk gefocust op de stad intra muros en verbinden de stad, handel en economie met concepten als stedelijkheid, moderniteit en groei. Door de stad als voornaamste motor voor economische verandering aan te duiden, werd er te weinig rekening gehouden met de rol van haar omgeving. Hoewel dit model sinds de

jaren zeventig onder druk is komen te staan door een tegenbeweging, waarbij de stad als een parasiet van haar ommeland werd voorgesteld, heeft ook dit nieuwe paradigma niet kunnen verhinderen dat historici weinig aandacht schonken aan het fenomeen van de historische buitenwijken.

Naast een louter gebrek aan interesse in de historische stadsrand vormt ook de problematische afbakening van theoretische concepten een grote moeilijkheid voor alle studies naar suburbanisatie. Hoe kunnen we buitenwijken accuraat definiëren, met andere woorden: waar eindigt de stad en begint het platteland? Zelfs in zijn middeleeuwse Latijnse vorm werd suburbium, een begrip dat aanvankelijk in Rome werd gebruikt om naar de villa's aan de voet van de heuvels te verwijzen en letterlijk 'onder de stad' betekent – in diffuse situaties gebruikt. Met suburbium werd echter niet alleen de nieuwe commerciële vestiging bedoeld die volgens historicus Henri Pirenne aan de basis lag van de dualistische ontstaansvorm van de middeleeuwse stad, maar soms ook de gebieden die geïncorporeerd waren binnen de stadsmuren of – in complete tegenstelling hiermee – gebieden gelegen buiten de stad. De 'verangelsaking' van het onderzoek en het daarmee gepaard gaande gebruik van begrippen als 'suburb' en 'urban fringe' heeft het concept van buitenwijken – in hun historische of hedendaagse context – alleen maar bemoeilijkt. Deze begrippen zijn immers zeer problematisch om correct te vertalen en door de maatschappelijke en sociale connotaties die onlosmakelijk met deze concepten zijn verbonden, zijn ze ook heel moeilijk overdraagbaar naar andere contexten. Het resultaat is dat de internationale literatuur tot op heden gebukt gaat onder een kluit van definities.

...en nieuwe wegen:

Eerder dan te streven naar een perfecte definitie lijkt het mij zinvol om de complexe gelaagdheid van (historische) buitenwijken te vatten op basis van de reële praktijk: daarom onderzoek ik voor de late vijftiende en zestiende eeuw het rijke bronnenmateriaal van de stad Oudenaarde en haar buitenwijken om de unieke identiteiten van deze gebieden zijn inwoners te achterhalen. Dankzij haar internationale succes in de tapijtindustrie kende Oudenaarde, gelegen in het dichtbevolkte graafschap Vlaanderen, in deze periode een economische bloei en een demografische expansie, gekenmerkt door een grote migratiebeweging richting de stad vanuit haar omliggende platteland: de bevolking steeg dan ook van bijna 5700 inwoners in 1458 naar meer dan 8500 in het midden van de zestiende eeuw. Deze bevolkingstoename werd voor het grootste gedeelte buiten de stadsmuren opgevangen, aangezien de stad niet koos voor een verschuiving van haar oorspronkelijke stadswallen zoals in vele andere steden wel het geval was. Op de stadsplattegrond van Jacob Van Deventer uit het midden van de zestiende eeuw kunnen dan ook vier woonkernen buiten de stadsmuren worden onderscheiden: Eindries, Leupegem, Bevere en Ten Baillen. De vraag blijft echter of deze gebieden louter een absorberende functie hadden in tijden van economisch succes of dat zij stabiele gemeenschappen vormden die ook in en na periodes van

Figuur: Kaart van Oudenaarde door Jacob Van Deventer (1551), 'Oedenaerde, Ename, Beveren, Lubeghem', Koninklijke Bibliotheek van Brussel, Ms. 22.090. Bewerking door Iason Jongepier (GIStorical Antwerp)

economische, religieuze en politieke crisissen – zoals de vernietiging van delen van de buitenwijken door Alexander Farnèse in 1579 – konden blijven voortbestaan?

Deze perifere gebieden werden door de inwoners van Oudenaarde en haar omgeving als duidelijk afgebakende entiteiten erkend en herkend en in de bronnen wordt er naar deze wijken verwezen als de 'voorboeghen' van de stad. Deze Middelnederlandse term kwam – al dan niet in een variante vorm – voor in de hele Zuidelijke Nederlanden. Vaak wordt dit Middelnederlandse woord in het modern Nederlands vertaald

Edelare/ Ten Baillen

als 'buitenwijk', maar de precieze betekenis van dit begrip blijft daarmee onverklaard. Daarom stelde ik een waaier aan parameters op waarop de vier buitenwijken van Oudenaarde werden getoetst: niet alleen werd er gekeken naar de sociaaleconomische samenstelling van elk suburbaan gebied, maar ook naar verschillende culturele aspecten, de exacte locatie van elke buitenwijk en naar juridische en politieke factoren. Deze parameters werden toegepast op een diverse reeks van bronnen, zoals belastinglijsten, inschrijvingen van nieuwe inwoners van de stad, staten van goed (een gedetailleerde beschrijving van alle roerende en onroerende goederen die vooral bij het overlijden van ouders van minderjarige kinderen werd opgesteld) en vastgoedtransacties.

Gevarieerde gebieden

Een eerste analyse maakt duidelijk dat het onmogelijk is een eenduidig etiket te kleven op de laatmiddeleeuwse en vroegmoderne voorstad van Oudenaarde. De vier gebieden hebben immers maar één aspect gemeen: hun afstand tot de stad. Zo zijn ze allemaal gelegen binnen een perimeter van circa 2 kilometer buiten de stadsmuren en grensden ze er ook fysiek aan. Verder bestaan ze uiteraard allemaal uit (minstens één) woonkern, maar de bewoningsgraad van elke wijk verschilde duidelijk. Opmerkelijk is dat deze bewoningsgraad ook binnen de buitenwijk zelf kon variëren. In de wijk Eindries, de buitenwijk ten noorden van Oudenaarde, nam de

bevolkingsdichtheid af naarmate men verder van de stadsmuren was verwijderd. Dit houdt nauw verband met de verschillen in economische activiteit en het sociaal profiel van de bewoners: zo

vinden we in de dichtbevolkte gordel in de nabijheid van de stadsmuren voornamelijk spinsters – vaak weduwen – en wevers die werkten in een putting-outsysteem, een werkwijze waarbij grondstoffen en weefgetouwen werden aangeleverd door stedelijke entrepreneurs. Zij verbleven in kleine en goedkope kamers, vaak gehuurd van deze ondernemers uit de tapijtindustrie. Boerderijen verder gelegen van de stadsmuren waren – vooral door de aanwezigheid van grond – veel duurder en vaker in het bezit van de bewoner zelf, die er trachtte te overleven door zijn landbouwactiviteiten te combineren met het weven en bleken van linnen. Dat het vooral de aanwezigheid van grond was die deze prijzen zo opdreef, wordt ook duidelijk op basis van de pachtprizen van gronden in de nabijheid van de stadswallen. Net buiten de muren werden immers vele lapjes grond verpacht van slechts enkele vierkante

meters groot, vaak eigendom van het hospitaal van Oudenaarde: een instelling die zelf sinds de veertiende eeuw binnen de muren was gevestigd, maar sinds haar oprichting in 1202 systematisch eigenaar was geworden van pachtgronden in Bevere en Eindries. In een periode van enorme druk op de beschikbare ruimte binnen de stad en haar buitenwijken waren deze gronden van primordiaal belang voor het levensonderhoud van de Oudenaardse stedeling. Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat het net deze gronden zijn die – wegens hun toegankelijkheid vanuit de stad – relatief hoge pachtprizen kenden. Hoewel deze pachters in de meeste gevallen geen echte inwoners van de buitenwijken waren, kan de stelling van Sjoberg dat de perifere gebieden enkel de laagste sociale groepen aantrokken ook door andere bevindingen worden genuanceerd: zo blijkt immers dat de inwoners van deze buitenwijken die ook effectief eigenaar waren van hun eigendom in vele gevallen ook andere onroerende goederen bezaten, zoals hoesves, bleekvelden en weiden.

Transitiezones

De opvallende heterogeniteit en complexiteit van deze buitenwijken doet mij concluderen dat de suburbane gordel van laatmiddeleeuws en vroegmodern Oudenaarde nooit een louter landelijk of stedelijk karakter had, maar eerder een transitiezone was die zich enerzijds op de stad concentreerde maar tegelijk ook kenmerken van het platteland overnam. Op basis van deze analyse pleit ik ervoor om in het onderzoek naar buitenwijken meer stil te staan bij de mogelijke veranderingen op langere termijn en om de historische diversiteit van deze gebieden in rekening te brengen.

Tineke Van de Walle (tineke.vandewalle@uantwerpen.be) is sinds 2012 verbonden aan het Centrum voor Stadsgechiedenis van de Universiteit Antwerpen. Zij behaalde haar master in de geschiedenis aan dezelfde universiteit met een masterproef over de stadsrepresentaties van Jeruzalem in laat-vijftiende en zestiende-eeuwse pelgrimsverhalen. Momenteel doet zij als FWO-aspirant onder toezicht van Peter Stabel en Tim Soens onderzoek naar de buitenwijken van Oudenaarde in de late vijftiende en zestiende eeuw.

Literatuurselectie

- Bochaca, M. (1996) *Banlieus et détroits municipaux: les espaces suburbains soumis à la juridiction des communes du Borderlais (XIIIe-XVIe siècles)*, *Histoire, Economie et Société* 15, nr. 3, 353-354.
- Carter, H. (1983) *An introduction to Urban Historical Geography*, London: Edward Arnold
- Epstein, S.R. (2001) *Town and country in Europe, 1300-1800*, New York: Cambridge University Press
- McManus, R. en Ethington, P.J. (2007) *Suburbs in transition: new approaches to suburban history*, *Urban History* 34, nr. 2, 317-337
- Sjoberg, G. (1960) *The preindustrial city: past and present*. Glencoe, Illinois: The Free
- Vaughan, L., Griffiths, S., Haklay, M. en Jones, C.E. (2009) *Do the suburbs exist? Discovering complexity and specificity in suburban built form*. *Transactions of the Institute of British Geographers* 34, nr. 4, 475-488